

Leszek Polanowski
Jerzy Zub

Architektura klasztoru dominikanów sandomierskich w świetle ostatnich badań historycznych i archeologicznych

Zespół klasztorny dominikanów w Sandomierzu z kościołem p. w. św. Jakuba jest jednym z najlepiej zachowanych, wczesnych zabytków architektury dominikańskiej w Małopolsce. Stąd też był częstym obiektem zainteresowań poczynając od XIX-wiecznych badaczy starożytności. Już w końcu tegoż stulecia powstała pierwsza monografia zabytku, dzieło nieustrudzonego badacza średniowiecznej architektury, Władysława Łuszczkiewicza¹. Jej wartość podnosi fakt, że powstała z obserwacji kościoła i klasztoru przed pożarem zabudowań w 1905 roku i prowadzoną w konsekwencji gruntowną restauracją obiektu. Prace te, prowadzone w latach 1907—09 pod kierownictwem Towarzystwa Opieki nad Zabytkami Przeszłości i z jej ramienia Jarosława Wojciechowskiego niewątpliwie przyczyniły się do pełniejszego poznania obiektu, jednakże nie posiadają wyczerpująco opublikowanych wyników spostrzeżeń². Poza licznymi opracowaniami, tytującymi wyrywkowo problematyki kościoła czy całego założenia³, niezwykle ważną jest dopiero powstała w l. 70-tych praca Zofii Gołubiewowej w ramach „Studiów nad historią dominikanów w Polsce”⁴.

Z ostatnich lat wymienić należy mniej znane opracowania, jak oparte na lekturze osiemnastowiecznych ksiąg percept i expens kościoła św. Jakuba wypisy źródłowe do dziejów kultury artystycznej dominikanów sandomierskich ks. Stanisława Makarewicza⁵, czy też opis klasztoru sandomierskiego przeora konwentu dzikowskiego, Bazylego Barskiego z 31 grudnia 1760 roku ze zbiorów Archiwum Generalnego Dominikanów w Rzymie, opublikowany przez Roberta M. Kunkela⁶.

Pełnym, podsumowującym stan badań jest niepublikowane studium historyczne zespołu, wykonane w 1990 roku w PP PKZ o/Kielce przez Elżbietę Juszyk⁷.

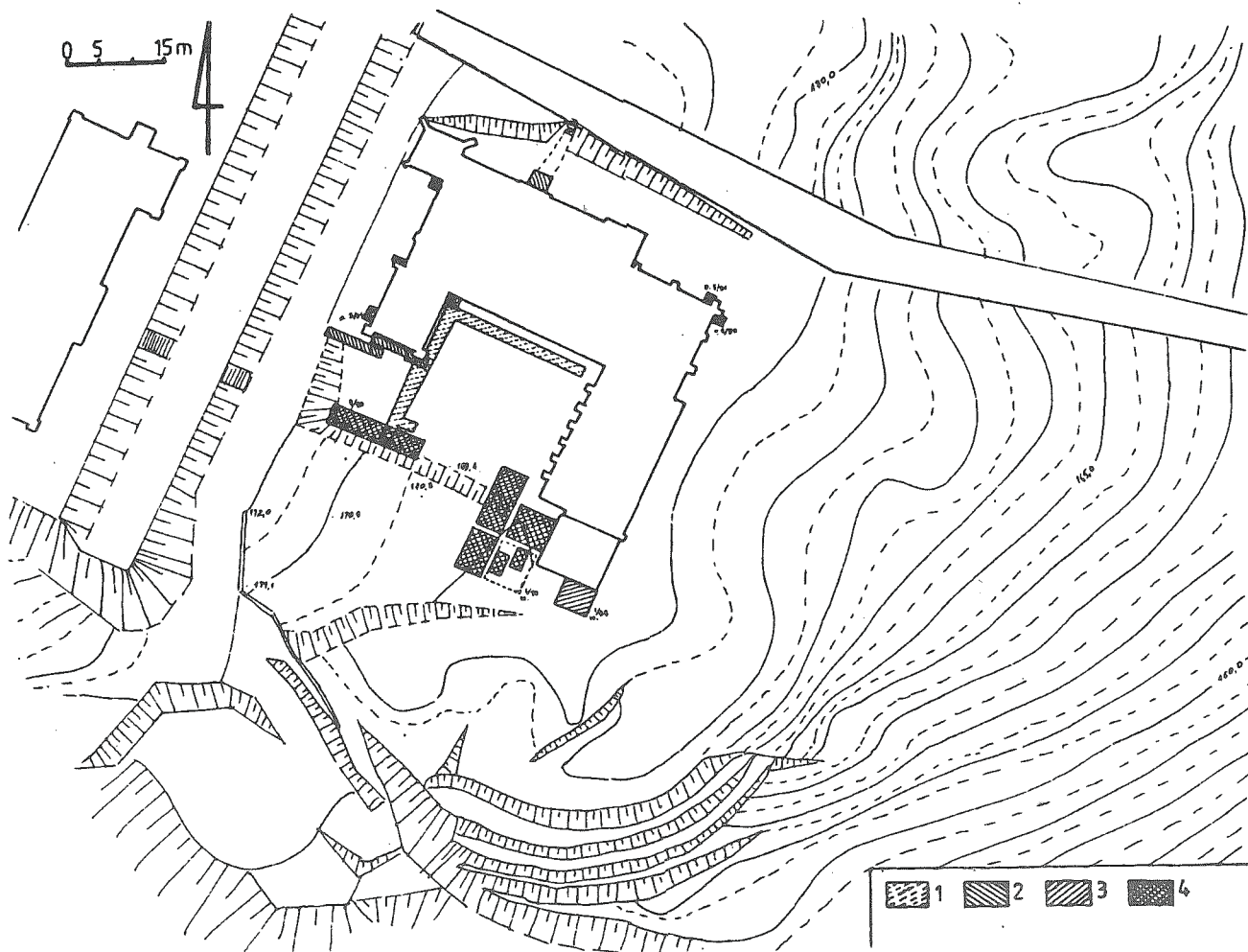
Niewątpliwie uzupełnieniem wiedzy o zespole były informacje, zebrane w wyniku licznie tu prowadzonych badań archeologicznych. Samo wzgórze świętojakubskie jako całość należy do dość dobrze rozpoznanych pod względem archeologicznym. Już w okresie międzywojennym badania prowadził tu J. Żurowski⁸ a w latach 50-tych A. Gardawski⁹ oraz Jerzy i Eligia Gąssowscy do

połowy lat 60-tych¹⁰. Jednakże nie objęły one w zasadzie terenu związanego bezpośrednio z kościołem czy terenem czworoboku klasztornego. Jeszcze w 1958 roku, w związku z natrafieniem w krypcie pod kaplicą św. Męczenników na szczątki kostne, Eligia Gąssowska przeprowadziła rozpoznanie archeologiczne natrafiając na nowożytnie groby¹¹. Wkrótce potem antropolog z ATK Leszek Sarama przeprowadził badania na wirydarzu, w pobliżu północnego i zachodniego skrzydła nieistniejących krużganków (ryc. 1). Badania te, prowadzone w siedemsetną rocznicę rzezi dominikanów w czasie najazdu mongolskiego, miały za cel potwierdzenie tych wydarzeń. Istotnie, część grobów szkieletowych czy pochówków zbiorowych można by odnieść do tamtych czasów¹².

Niestety, poszukiwania te nie poszerzyły wiedzy o samych zabudowaniach kościelnych czy klasztornych. Niewiele też wniosły badania prowadzone w latach 70-tych przez Pracownię Architektoniczno-Konserwatorską PP PKZ o/Kielce¹³. Przebadano wówczas część cmentarzyska szkieletowego przed portalem północnym kościoła a wykopy przylegające od południa do kaplicy św. Jacka, mimo, że założone w celu ustalenia przebiegu murów skrzydła zachodniego, nie dały spodziewanych rezultatów (ryc. 1). Na domiar złego badania te nie były kontynuowane.

Do prac badawczych przy klasztorze powrócono z inicjatywy Biura Badań i Dokumentacji Zabytków w Tarnobrzegu w 1983 i 1990 roku. Badania archeologiczne prowadził Marek Florek. W 1983 roku objęły one południowe otoczenie piwnicy o sklepieniu wspartym na jednym filarze w południowo-wschodnim narożniku dawnego klasztoru¹⁴, w 1990 natomiast wschodnią część nieistniejącego skrzydła południowego, przylegającego do wspomnianej piwnicy (ryc. 1)¹⁵. Pierwsze z nich wiązały się z zamierzonymi przez administrację kościoła pracami zabezpieczającymi piwnicy, drugie z planami uporządkowania całego terenu poddominikańskiego.

W 1983 roku założono trzy wykopy. Podstawowy zlokalizowany został na zewnątrz piwnicy, od strony

Ryc. 1. Plan wykopów badań archeologicznych prowadzonych w ostatnich latach na terenie zespołu poddominikańskiego św. Jakuba; oznaczenia: 1 — wykopy L. Saramy (1959—60), 2 — wykopy PAK o/Kraków (1970), 3 — wykopy BBiDZ w Tarnobrzegu (1983), 4 — wykopy BBiDZ w Tarnobrzegu (1990)

Abb. 1. Plan der Ausgrabungen der in den letzten Jahren auf dem Gelände des Postdominikaner-Sankt-Jakub-Komplexes durchgeführten archäologischen Untersuchungen; Bezeichnungen: 1 — Ausgrabungen von L. Sarama (1959—60), 2 — Ausgrabungen PAK PKZ Kraków (1970), 3 — Ausgrabungen BBiDZ Tarnobrzeg (1983), 4 — Ausgrabungen BBiDZ Tarnobrzeg (1990)

Рис. 1. План выемок археологических исследований, проводимых в последние годы на территории последоминианского ансамбля св. Иакова, обозначения: 1 — раскопы Л. Сарамы (1959—1960), 2 — раскопы ПАК ПКЗ Краковское отделение (1970), 3 — раскопы ББИДЗ в Тарнобжеге (1983), 4 — раскопы ББИДЗ в Тарнобжеге (1990)

południowej, pomiędzy skrajną wschodnią a środkową przyporą. Pozostałe dwa sondáže założono obok filaru dźwigającego sklepienie oraz na jego przedłużeniu, przy południowej ścianie piwnicy.

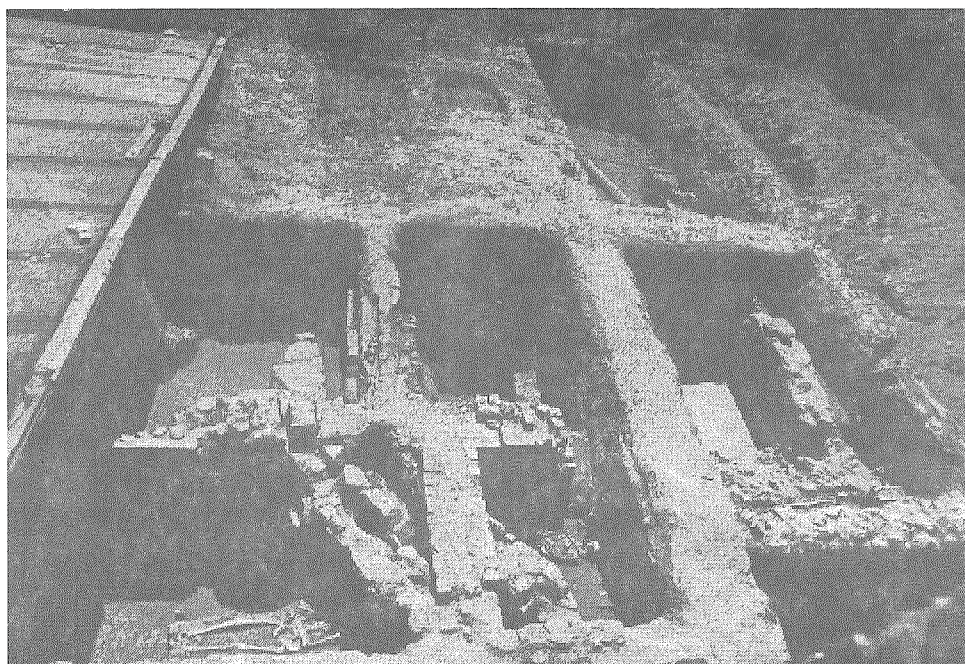
W 1990 roku założono duży wykop, podzielony na ćwiartki oddzielone świądkami w, jak już wspomniałem południowo-wschodniej części dawnego założenia klasztoru (ryc. 2). Drugi wykop usytuowano w zachodniej części badanego skrzydła południowego klasztoru. Niestety, w przypadku pierwszego wykopu, nie udało się zrealizować pełnego programu badań w południowej części wykopu, mającej niezwykle istotne znaczenie dla określenia relacji między murami piwnicy a skrzydła południowego klasztoru (ryc. 2).

Wzgórze świętojakubskie stanowi teren najstarszego centrum osadniczego Sandomierza, przedlokacyjnej osady targowej. Tu właśnie, w 2 ćwierci XIII wieku ufundowano

kościół i klasztor dla dominikanów. Przeprowadzone w ostatnich latach badania, głównie archeologiczne, pozwoliły na pełniejsze poznanie zabudowy klasztornej, stąd też zajmujemy się głównie jej problematyką.

I tak przyjmuje się, że skrzydło wschodnie klasztoru powstało jako pierwsze jeszcze przed połową XIII-go stulecia, podczas gdy pozostałe w ciągu 2 połowy tegoż wieku aż do zamknięcia czworobocznego założenia od strony zachodniej na przełomie XIII i XIV wieku¹⁶. Niewątpliwie decydującymi o etapach prac były najazdy mongolskie w 1241 i 1260 roku.

Wspomniane, najstarsze i zarazem najlepiej zachowane skrzydło wschodnie dostępne jest poprzez portal wiodący z pezbiterium na krużganek. Podobne przejście z prezbiterium prowadzi do pomieszczenia zakrystii. Kolejne wnętrza przyziemia, w tym m.in. kapitułarz i, zapewne, umieszczony w południowej części skrzydła refektarz, po-

Ryc. 2. Widok ogólny wykopalisk z lipca—sierpnia 1990 roku w kierunku południowym; widoczny narożnik pierwotnego muru klasztornego z k. XIII wieku, zniszczony przez kamienny kanał odpływowy z k. XVI wieku, przeciętny murkiem związanym z przebudową klasztoru w 2 poł. XVII (?) wieku, fot. G. Komada, VIII 1990

Abb. 2. Gesamtansicht der Ausgrabungen von Juli—August 1990 in südlicher Richtung; sichtbar ist die Ecke der ursprünglichen Klostermauer vom Ende des 13. Jhs., die durch einem Steinableitungskanal vom Ende des 16. Jhs. zerstört und durch eine kleine mit dem Umbau des Klosters in der 2. Hälfte des 17. Jhs. (?) zusammengängende Mauer durchgeschnitten wurde, Foto von G. Komada, VIII 1990

Рис. 2. Общий вид находок из июля—августа 1990 г. в южном направлении; видимый наугольник первичной монастырской стены из конца XIII века, уничтоженной каменным сточным каналом из ок. XVI в., прорезанной стенкой, связанной с перестройкой монастыря во II половине XVII (?) в., фото Г. Комада, VIII 1990

Ryc. 3. Pozostałości południowej części skrzydła wschodniego klasztoru wg fotografii z ok. 1908 roku, neg. IS PAN 2718

Abb. 3. Überbleibsel des südlichen Teils des östlichen Flügels des Klosters nach der Aufnahme um 1908, Negativ IS PAN 2718

Рис. 3. Остатки южной части восточного крыла монастыря по фотографии из ок. 1908 г., neg. ИС ПАН 2718

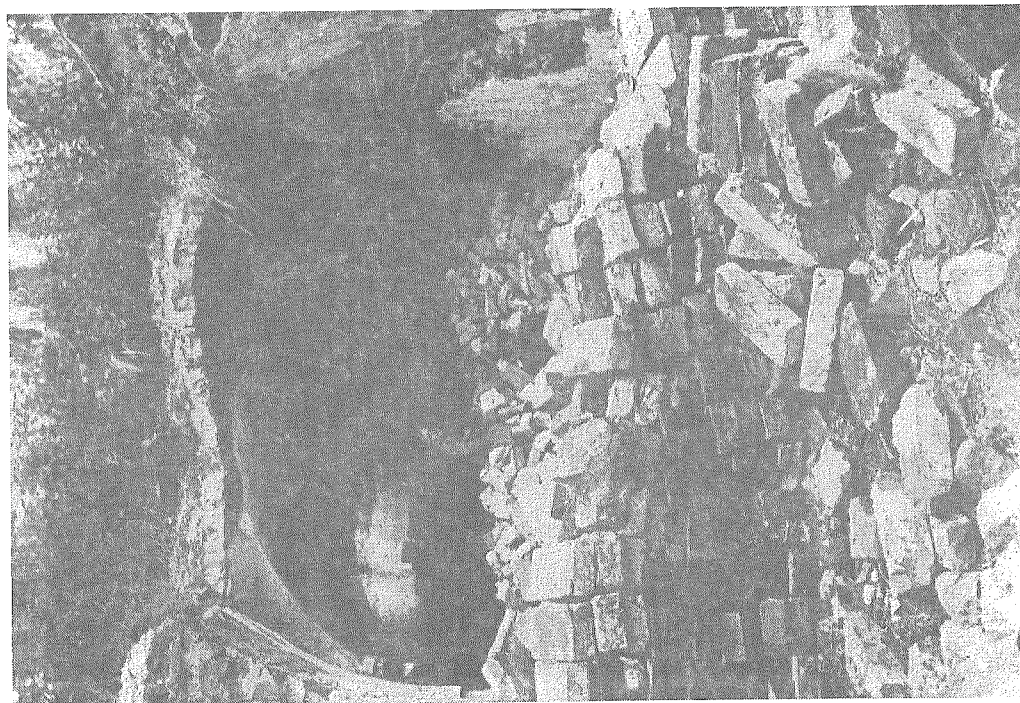

Рис. 4. Widok ruin południowej części krużganka wschodniego wg fotografii z ok. 1908 roku, neg. IS PAN 2716

Abb. 4. Ruinen des südlichen Teils des östlichen Kreuzgangs Ansicht nach der Aufnahme um 1908, Negativ IS PAN 2716

Рис. 4. Вид руин южной части восточной внутренней галерей по фотографии из ок. 1908 г. neg. ИС ПАН 2716

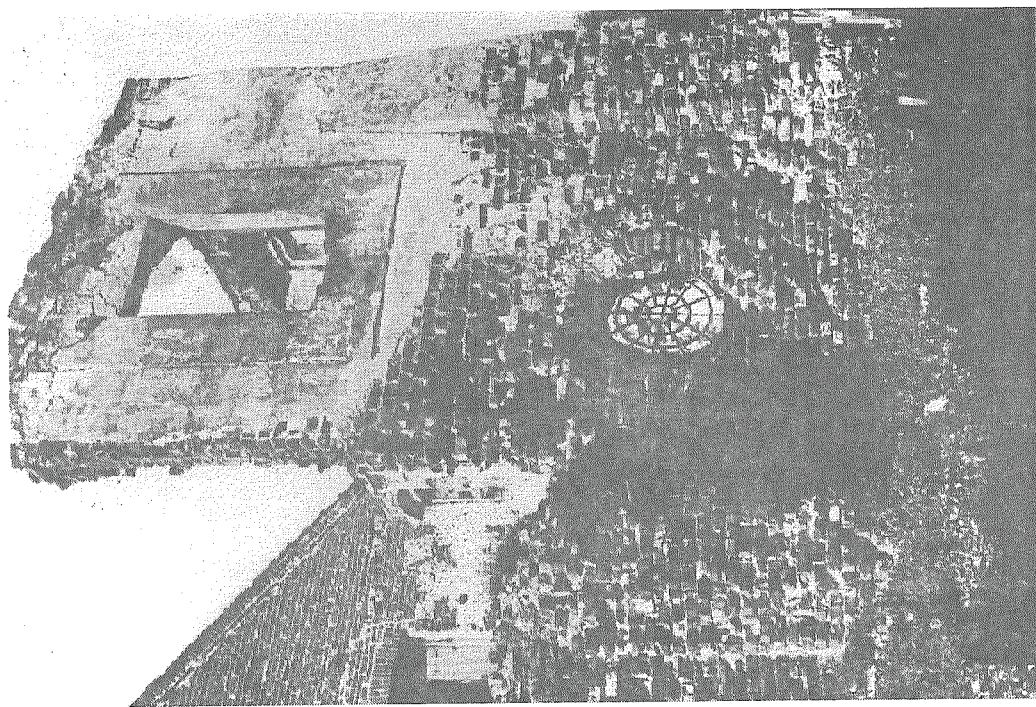

Рис. 5. Pozostałości południowej części skrzydła wschodniego klasztoru wg fotografii H. Poddebskiego z 1922 roku, neg. IS PAN 25681

Abb. 5. Überbleibsel des südlichen Teils des östlichen Klosterflügels nach der Aufnahme von H. Poddebski aus dem Jahre 1922, Negativ IS PAN 25681

Рис. 5. Остатки южной части восточного крыла монастыря по фотографии Х. Поддембского из 1922 г. neg. ИС ПАН 25681

Ryc. 6. Widok wejścia zewnętrznego do piwnicy pod d. refektarzem po jego odsłonięciu; widoczne ślady konstrukcji, zapewne zaniechanej, osłaniającej wejście oraz dostawione w 2 poł. XVII (?) wieku przypory, fot. W. Łukaszewski, VIII 1983

Abb. 6. Ansicht des Außeneingangs zum Keller unter dem Refektorium nach der Freilegung; sichtbar sind Konstruktionsspuren, wahrscheinlich unterlassen, die den Eingang deckte, sowie in der 2. Hälfte des 17. Jhs. (?) zugestellte Strebepfeiler, Foto von W. Łukaszewski, VIII 1983

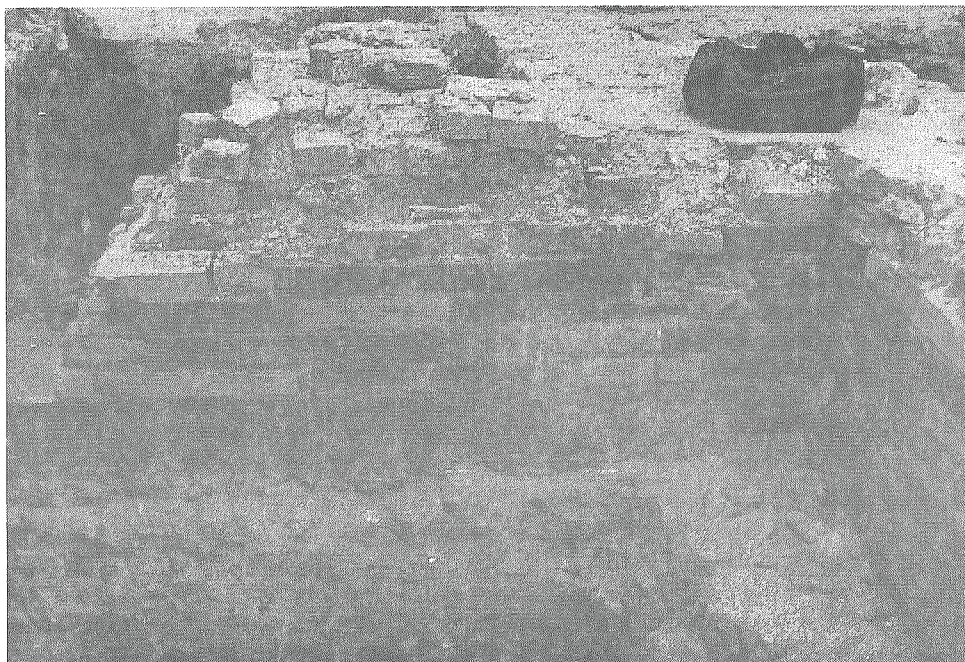
Рис. 6. Вид наружного входа в погреб под бывшей трапезной после её обнаружения; видиме следы конструкций, от которой по всей вероятности отказались, обнаруживающей вход и достроенные во второй половине XVII (?) в. подпорки, фотография В. Лукашевского, VIII 1983

Ryc. 7. Widok wejścia zewnętrznego do piwnicy pod d. refektarzem od wnętrza piwnicy przed odsłonięciem; widoczny układ warstw nasypowych, z których najstarsze pochodzą z XV wieku świadcząc o zaprzestaniu funkcjonowania otworu, fot. W. Łukaszewski, VII 1983

Abb. 7. Ansicht des Außeneingangs zum Keller unter dem Refektorium vom Kellerinneren vor der Freilegung; sichtbar ist die Anordnung der Aufschüttungsschichten, die älteste darunter stammen aus dem 15. Jh. und zeugen davon, daß die Öffnung nicht mehr funktionierte, Foto von W. Łukaszewski, VII 1983

Рис. 7. Вид входа наружного в погреб под бывшей трапезной из интерьера погреба перед обнаружением; видим уклад насыпных слоёв, самые старшие из которых восходят к XV веку, свидетельствуя об отказе в функционировании отверстия, фотография В. Лукашевского, VII 1983

Ryc. 8. Wnętrze narożnika pierwotnego muru klasztornego od strony południowo-zachodniej; widoczny mur o wiązaniu wendyjskim, którego dolną warstwę stanowią duże bloczki ceglane, posadowione na fundamencie z luźno ułożonych kamieni, zalanych zaprawą wapienną — wyraźnie widoczne zniszczenie muru do fundamentu w kierunku zachodnim, fot. G. Komada, VIII 1990

Abb. 8. Des Innere der Ecke der ursprünglichen Klostermauer von der südwestlichen Seite; sichtbar ist die Mauer vom Wendischen Verbandstyp, derer Unterschicht große Ziegelblöcke bilden — sie befinden sich auf einem aus losen Steinen und Kalkmörtel bestehenden Fundament — deutlich sichtbar ist Zerstörung der Mauer bis auf das Fundament in westlicher Richtung, Foto von G. Komada, VIII 1990

Рис. 8. Интерьер наугольника первичной монастырской стены с юго-западной стороны; видима стена с вендиейской вязью, нижнюю часть которой составляют крупные кирпичные плитки, установленные на фундаменте из свободно уложенных камней, залитых известняковым раствором — отчётливо видимо уничтожение стены от фундамента в западном направлении, фотография Г. Комады, VIII 1990

siadały wejścia z krużganków. Niezachowane obecnie relikty południowej części skrzydła widoczne są jeszcze na zdjęciach z pocz. XX wieku (ryc. 3—5). Przedmiotem prowadzonych ostatnio badań archeologicznych była m.in. piwnica, usytuowana pod dawnym, tzw. małym refektarzem, jak wspomniano, w południowej części skrzydła.

Badania pozwoliły na stwierdzenie, że piwnica ta, o sklepieniu wspartym na filarze centralnym, posadowiona została bezpośrednio na calcu lessowym. W profilu wykopu wewnątrz, przy filarze, widoczne były bezpośrednio a calcu zalegające warstewki ceglanego pyłu i zaprawy, związane z przygotowaniem i realizacją prac budowlanych. We wnętrzu piwnicy nie stwierdzono jakiegokolwiek posadzki czy innej warstwy podłogowej. Stanowiło je zawsze klepisko z ubitego lessu.

Uważna obserwacja lica murów pozwoliła stwierdzić, że piwnica murowana była w dolnych partiach, do poziomu 6—7 cm odsadzki od wnętrza, we wkopie. Dowodzi tego wyciśnięta w licu zewnętrznym zaprawa, kontrastująca ze starannie opracowanymi spoinami zarówno wewnętrznego jak i zewnętrznego lica murów powyżej. Mury piwnicy posadowiono na lessowym calcu z kilku-

centymetrową warstwą wapiennej wylewki na poziomie około 165,60 m npm.

Wykop na zewnątrz pozwolił na odsłonięcie otworu w ścianie południowej piwnicy, zapewne pierwotnego wejścia zewnętrznego do niej. W licu zewnętrznym, obok otworu widoczne były ślady (skucia i przygotowanie muru przez pozostawienie strzępi) jakiejś konstrukcji zewnętrznej, zapewne wysuniętego portalu bądź domku portalowego czy też innej konstrukcji osłaniającej wejście. Zapewne zamierzenie to nie zostało zrealizowane, być może zaniechane jeszcze w trakcie budowy. Rezygnację sugerować by mógł brak strzępi po wschodniej stronie otworu (ryc. 6). Pierwotny próg wejściowy, który stanowiła warstwa rolki, na której posadowiono zresztą cały mur zewnętrzny piwnicy, został wkrótce nieco podwyższony poprzez wbudowanie do wnętrza murku o wiązaniu wendyjskim, prawdopodobnie celem zabezpieczenia wnętrza przed zasypywaniem. Wejście to w ciągu najbliższych stuleci (najpóźniej w XV wieku) przestało w ogóle funkcjonować, jak świadczą warstwy nasypowe z materiałem archeologicznym, datowanym na XV wiek, odłożone na zewnątrz wyjścia z piwnicy (ryc. 7)¹⁷.

Nie jest pewnym, czy w tym samym etapie budowlanym zrealizowano przylegające skrzydło południowe. Otwory wentylacyjne lub doświetlające w ścianie zachodniej piwnicy sugerują jednakże przerwę w działalności budowlanej, wręcz zamiar zakończenia prac na skrzydle wschodnim klasztoru.

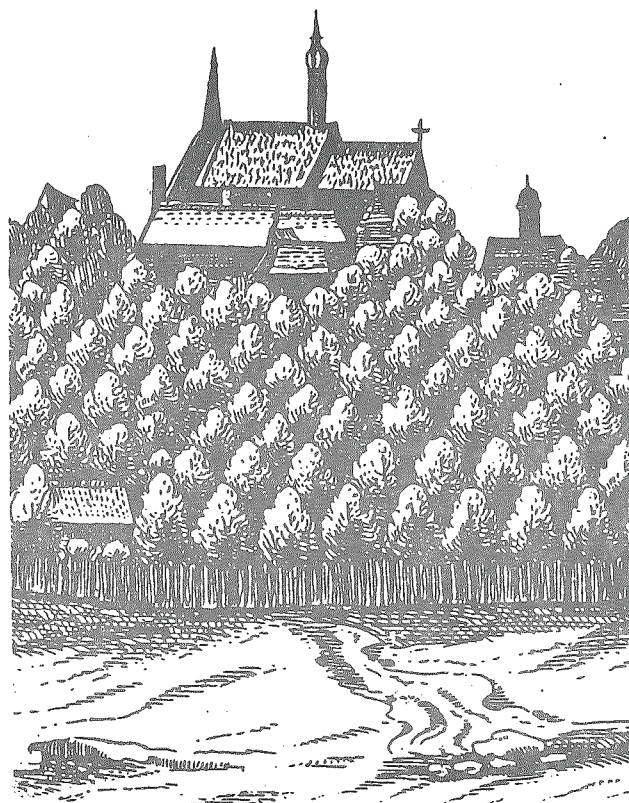
Niemniej jednak do realizacji skrzydła południowego przystąpiono, i to zapewne jeszcze w XIII stuleciu, a więc w odstępnie najdalej kilku dziesięcioleci. Dowodem na to są fragmenty murów o wiązaniu wendyjskim, tworzące narożniki, zapewne wewnętrzny skrzydła południowego. Skrzydło to nie było podpiwniczone a posadowione zostało znacznie wyżej (na poziomie prawie 168 m n.p.m.) niż piwnica obok. Inny też był system posadowienia. Fundamentem była luźno związana warstwa nieobrobionych kamieni. Na nich posadowiono mur, w dolnej partii wykonany z warstwy dużych bloczków ceramicznych. Na nich ustawiono regularny, wendyjski watek ceglany. W wyniku badań odsłonięto narożnik ścian o wysokości ok. 80 cm. Odcinek biegnący w kierunku zachodnim został rozebrany do fundamentu i widoczny jest jedynie w negatywie w profilach sąsiedniego wykopu (ryc. 8). Czytelny był też negatyw filara pierwszego przęsła krążganków. Niestety, nic więcej pewnego, oprócz tego, że skrzydło południowe powstało (bądź przynajmniej zaczęło powstawać) w ciągu XIII wieku, na obecnym etapie badań, powiedzieć nie można¹⁸.

Być może słusznie interpretuje się warstwę gruzu na przedłużeniu zachodniej ściany kaplicy św. Jacka jako negatyw muru zachodniego skrzydła klasztoru, zapewne jednak dostawionego do południowej nawy kościoła, jak o tym świadczą różnice w wтку i poziomie posadowienia ich murów¹⁹.

Nic nie wiemy o losach zabudowań w ciągu następnych stuleci. Musiały następować jakieś przekształcenia funkcjonalne skoro na przykład zaprzestano użytkowania jeszcze w XV wieku omawianego wejścia do piwnicy pod refektarzem. Zapewne zmiany były znaczne, być może wynikające ze złego stanu zabudowań klasztornych, podobnie zresztą jak i samego kościoła.

Potwierdzeniem byłby kanał, wprowadzony do odwodnienia wirydarza z wód powierzchniowych, który skierowany został bez liczenia się ze starymi, XIII-wiecznymi murami i spowodował zniszczenie omawianego uprzednio narożnika (ryc. 2). Kanał posiadał formę rynny, wykorzystującej spadek terenu z północnego-zachodu ku południowemu-wschodowi, o dnie wykonanym z dużych, ale nie opracowanych płyt kamiennych i bokach z mniejszych kamieni uzupełnionych ceglami, zalewanych obficie zaprawą. Właściwy kanał tworzyła obudowa z desek, łączonych gwoździami. Wprowadzenie kanału można wiązać z końcem XVI wieku, zapewne równocześnie z wprowadzeniem w 1593 roku drewnianego wodociągu odprowadzającego wodę z ciekłu płynącego przez ogrody i sady miejskie do wawozu Piszczele.

Z tego też okresu pochodzi pierwszy ważny przekaz ikonograficzny dotyczący dominikańskich zabudowań klasztornych. Otóż w wydany w 1618 roku, ale zawierającym miedzioryty na podstawie szkiców z wcześniejszych lat,

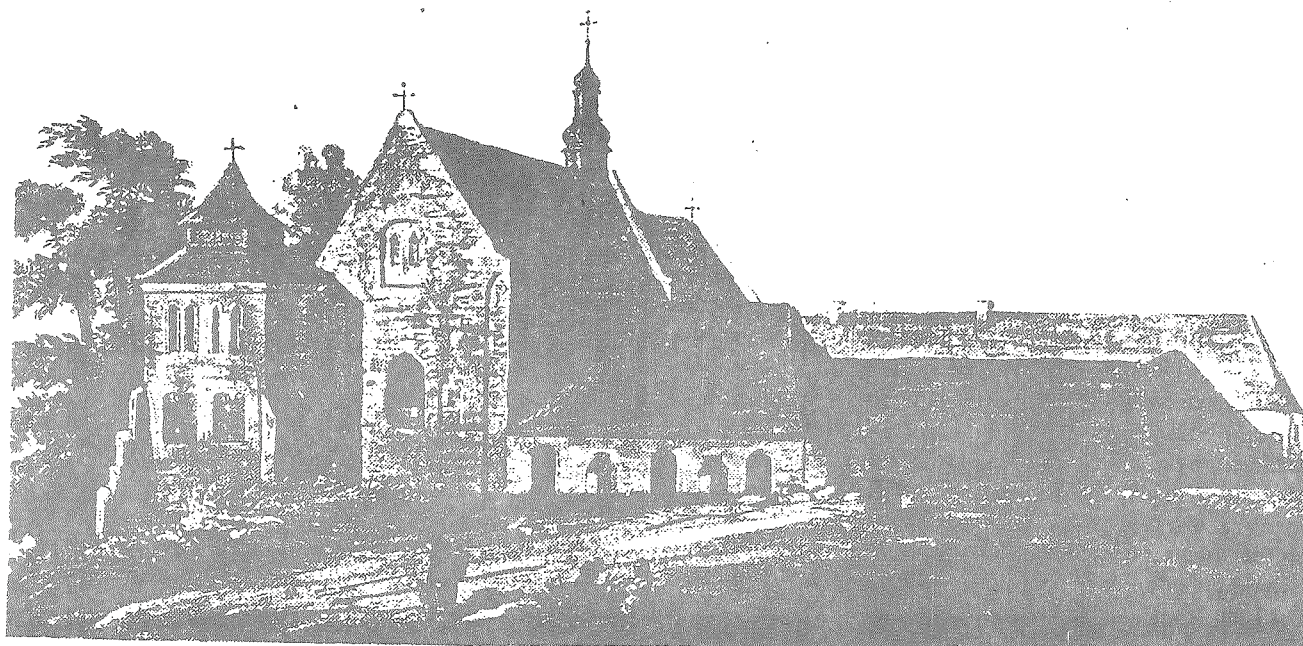
Ryc. 9. Widok kościoła i klasztoru dominikańskiego św. Jakuba wg miedziorytu z XVI/XVII wieku zamieszczonego w dziele G. Brauna, S. Hogenberga „Civitates orbis terrarum”, Koln 1572—1618

Abb. 9. Sankt-Jakub-Dominikanerkirche und — kloster — Ansicht nach dem Kupferstich aus dem 16./17. Jh. aus dem Werk von G. Braun, S. Hogenberg „Civitates orbis terrarum”, Köln 1572—1618

Рис. 9. Вид Костёла и доминиканского монастыря св. Иакова по гравюре из XVI/XVII вв., помещённого в произведении Г. Брауна, С. Гогенберга „Civitates orbis terrarum” Köln 1572—1618

dziele G. Brauna i S. Hogenberga „Civitates orbis terrarum” znalazł się także widok Sandomierza z zespołem poddominikańskim (ryc. 9)²⁰. Widoczny na nim od strony południowo-wschodniej klasztor składa się ze skrzydła wschodniego i podzielonego na dwa ustawione w linii budynki skrzydła południowego. Skrzydła klasztorne nie łączą się (przynajmniej na poziomie widocznej nad drzewami drugiej kondygnacji), natomiast przy niższym budynku skrzydła południowego dostawione są dwie przybudówki (?), jedna ustawiona prostopadle, druga równolegle. Trudno stwierdzić, czy łączą się one ze sobą; niewiódne jest też skrzydło zachodnie.

W ciągu całego XVII wieku przy zespole klasztornym prowadzono liczne prace w zasadniczy sposób zmieniające jego wygląd. W budynkach klasztornych zmieniono układ wnętrza dzieląc wspólne dormitorium na osobne cele dla zakonników, przekształcono okno, obudowano krążganki, założono w nich nowe sklepienia i nadbudowano drugą kondygnację. Ściany krążganków na obu kondygnacjach ozdobiono polichromią. Około 1634 roku trwały prace związane z organizacją kaplicy św. Jacka w północ-

*Kościół św. Jakuba w Sandomierzu od zachodu.
Budowa 18 wieku.*

Ryc. 10. Kościół św. Jakuba z klasztorem wg akwareli T. Chrząńskiego z Albumów K. Stronczyńskiego, ok. 1850, atlas I, t. II, tabl. 47, oryg. Gabinet Rycin BUW, sygn. Alb. 243

Abb. 10. Sankt-Jakub-Kirche samt Kloster nach dem Aquarell von T. Chrząński aus den Alben von K. Stronczyński, um 1850, Atlas I, Band II, Taf. 47. Original Gabinet Rycin BUW, Signatur 243

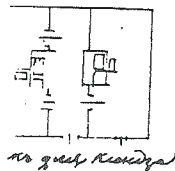
Рис. 10. Костёл св. Иакова с монастырём по акварели Т. Хжоньского из альбомов К. Стрончиньского, ок. 1850, атлас I, т. II, табл. 47, ориг. Кабинет Рисунков БУВ, сигн. Алб. 243

nej części skrzydła zachodniego, może łączące się z bliżej nieznanymi pracami rozbiórkowymi.

W XVIII wieku nie podejmowano większych prac, ograniczając się do drobnych remontów. Klasztor podupadł i zamieniał się stopniowo w ruinę. Według opisu z 1760 roku już wówczas mury kościoła i klasztoru były spękane i odchylone od pionu: „klasztor (...) zbudowany jest w czworobok, ceglany, ma cztery dormitoria na dole i cztery na górze, z nich jedno ma 38 kroków długości i 4 i pół kroku szerokości. Refektarze są trzy, dwa opuszczone, zaś trzeci, najmniejszy używany jest przez braci. Kapitułarz, gdzie się bracia gromadzili jest opuszczony (...). W górnym dormitorium jest sześć pokoiów zamieszkałych i cztery niezamieszkałe, przy nich w pobliżu narożnika kościoła zachowała się cela św. Jacka, dość obszerna lecz pusta, bez posadzki i sufitu. Nowicjat nie odznacza się niczym szczególnym, jedynie nad drzwiami widnieje napis: Dom Nowicjuszy Chrystusa. Kościół i cały klasztor pokryte są gontem”²¹. Należy przypuszczać, że pomieszczenia wymienione w opisie jako użytkowane mieściły się w skrzydle wschodnim.

Na planie Sandomierza z 1820 roku czworobok klasztorny w części skrzydła zachodniego i południowego (?) zamknięty jest tylko w partii krużganka²². W miejscu prawdopodobnych traktów mieszkalnych tych części

skrzydeł widoczne są otoczone murem dziedzińce. Taki obraz klasztoru pokazuje również akwarela Teodora Chrząńskiego (ryc. 10), wykonana w połowie XIX wieku dla potrzeb opisów i atlasów Kazimierza Stronczyńskiego²³ oraz plan obu kondygnacji (ryc. 11–12) z 1865 roku wykonany przez budowniczego Jana Lasotę w związku z planowaną adaptacją klasztoru na koszarę po kasacie zakonu w 1864 roku²⁴. Według tych źródeł ikonograficznych budynki były piętrowe tylko w partii skrzydła wschodniego, kaplicy św. Jacka i krużganka, natomiast pozostałe części były parterowe. Na akwareli T. Chrząńskiego klasztor przedstawiony jest od strony zachodniej a budynki ukazane od drugiej kondygnacji widocznej nad poziomem gruntu dzisiejszej parceli Domu Księża Emerytów. Kaplica św. Jacka i przylegająca część południowej nawy bocznej nakryte są wysokim, trzyspadowym dachem sięgającym kalenicą okapu dachu nawy głównej. Z dachem kaplicy łączy się niższy dach południowej części skrzydła zachodniego o kalenicy przesuniętej w kierunku dziedzińca. Podobny kształt ma dach skrzydła południowego, którego kalenica przebiegająca nad krużgankiem łączy się z kalenicą dachu skrzydła zachodniego. Przebieg kalenic i nisko schodzące połączenie dachowe wskazują na to, że te części klasztoru były piętrowe tylko w partiach krużganka. W narożniku

Планъ подоминиканскаго
монастыря въ г. Сандомиръ

Второй этаж.

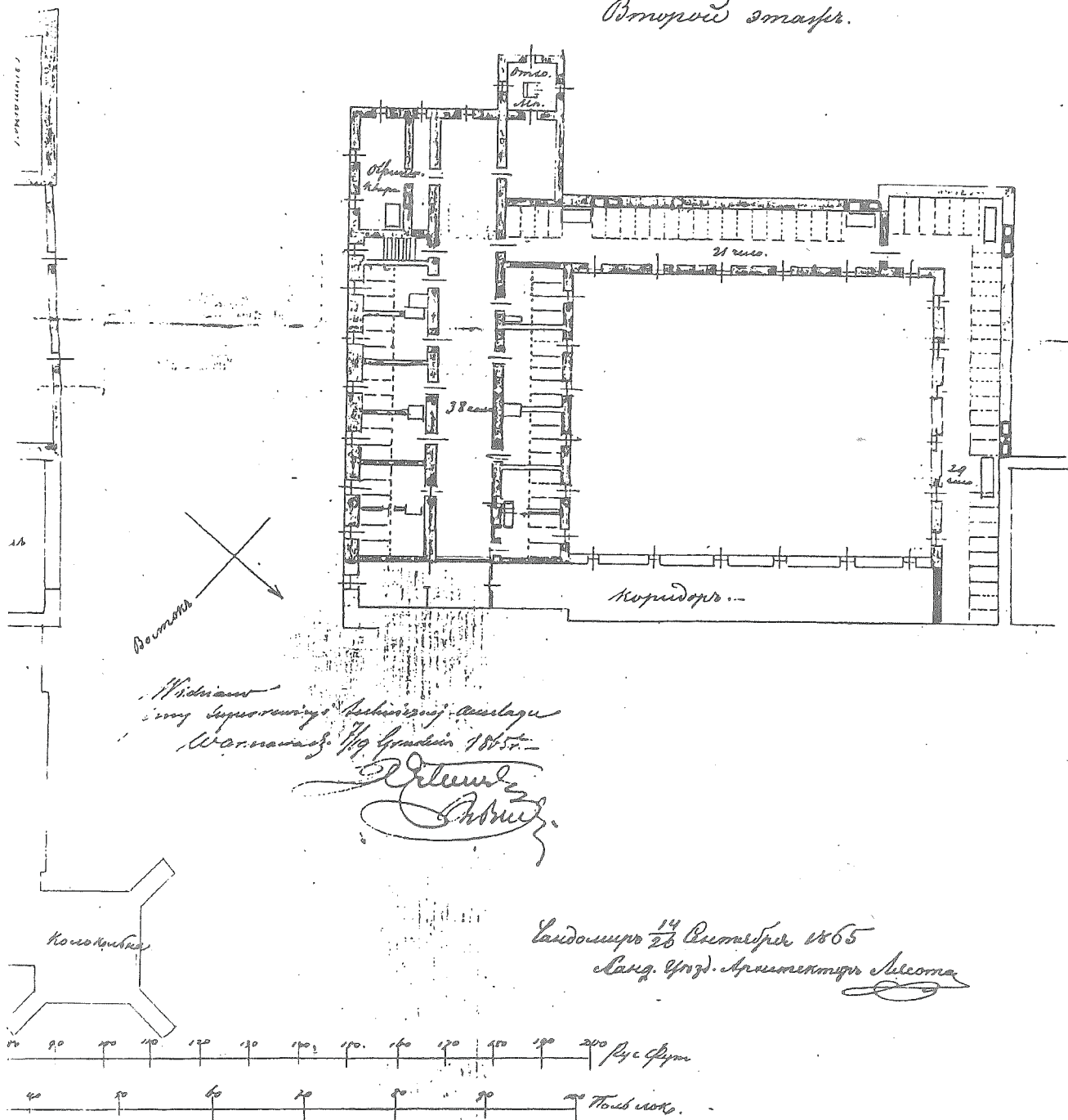

Рис. 12. Plan klasztoru podominikańskiego wg pomiaru arch. J. Lasoty z 1865 roku, rzut piętra, oryg. AP Radom RGR 4265
ABB. 12. Plan des Postdominikanerklosters nach architektonischer Messung von Jan Lasota aus dem Jahre 1865, Grundriß des Stockwerks, Original Staatsarchiv Radom RGR 4265

Рис. 12. План последоминиканского монастыря по измерению арх. Я. Лясоты из 1865 г., проекция этажа, ориг. ГА Радом РГР 4265

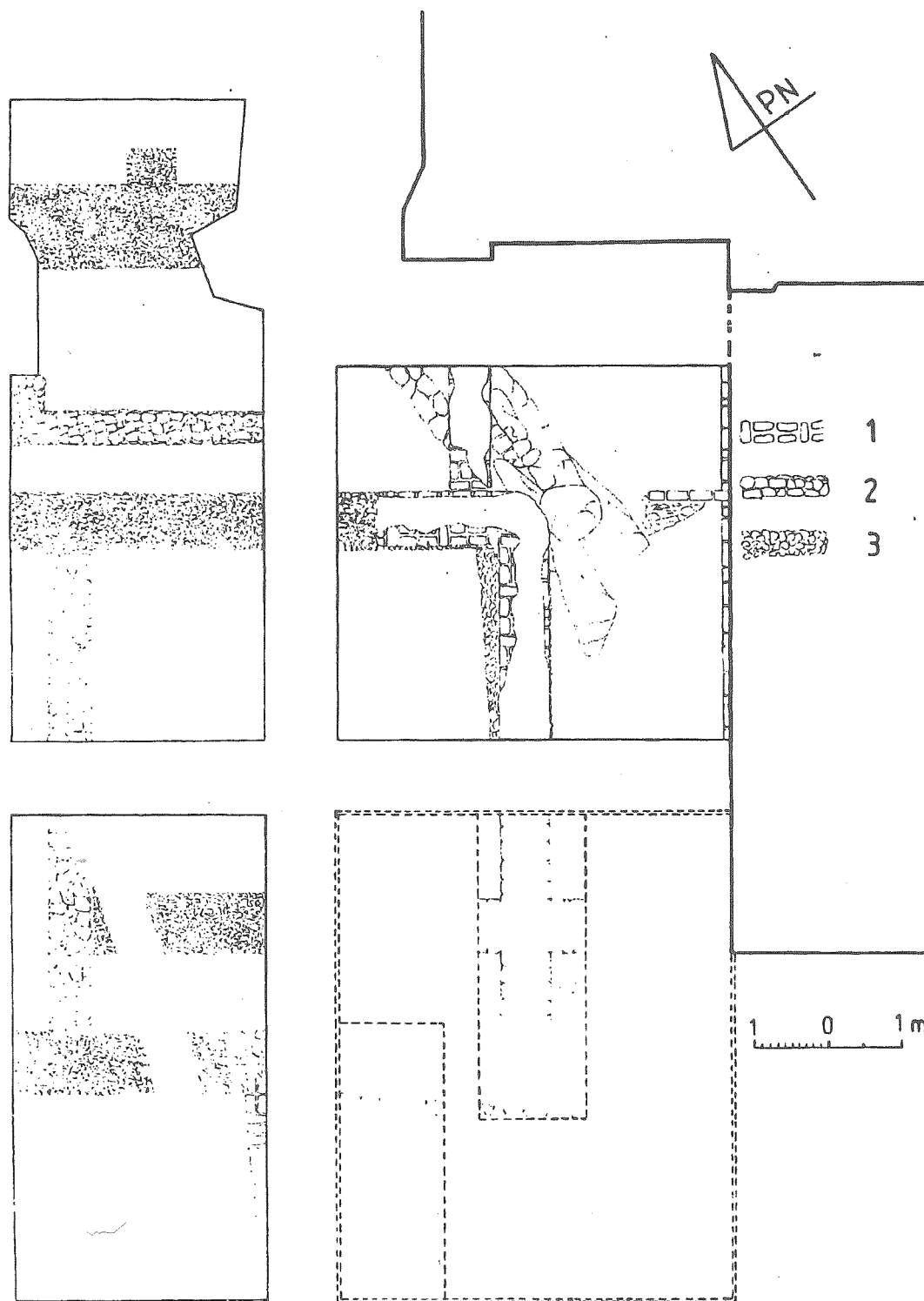
Ситуаційний план подомініканського монастиря в Сандомирю
з показанням сарая змт. Б по 1865г. приналежущаго монастирю.

Рис. 13. Plan sytuacyjny klasztoru poddominikańskiego, kopia z 1888 roku plan arch. J. Lasoty z 1874 roku, oryg. Archiwum Kurii Diecezjalnej w Sandomierzu

Abb. 13. Situationsplan des Postdominikanerklosters, Kopie aus dem Jahre 1888 des Plans von Jan Lasota aus dem Jahre 1874, Original Diözesankuriearchiv in Sandomierz

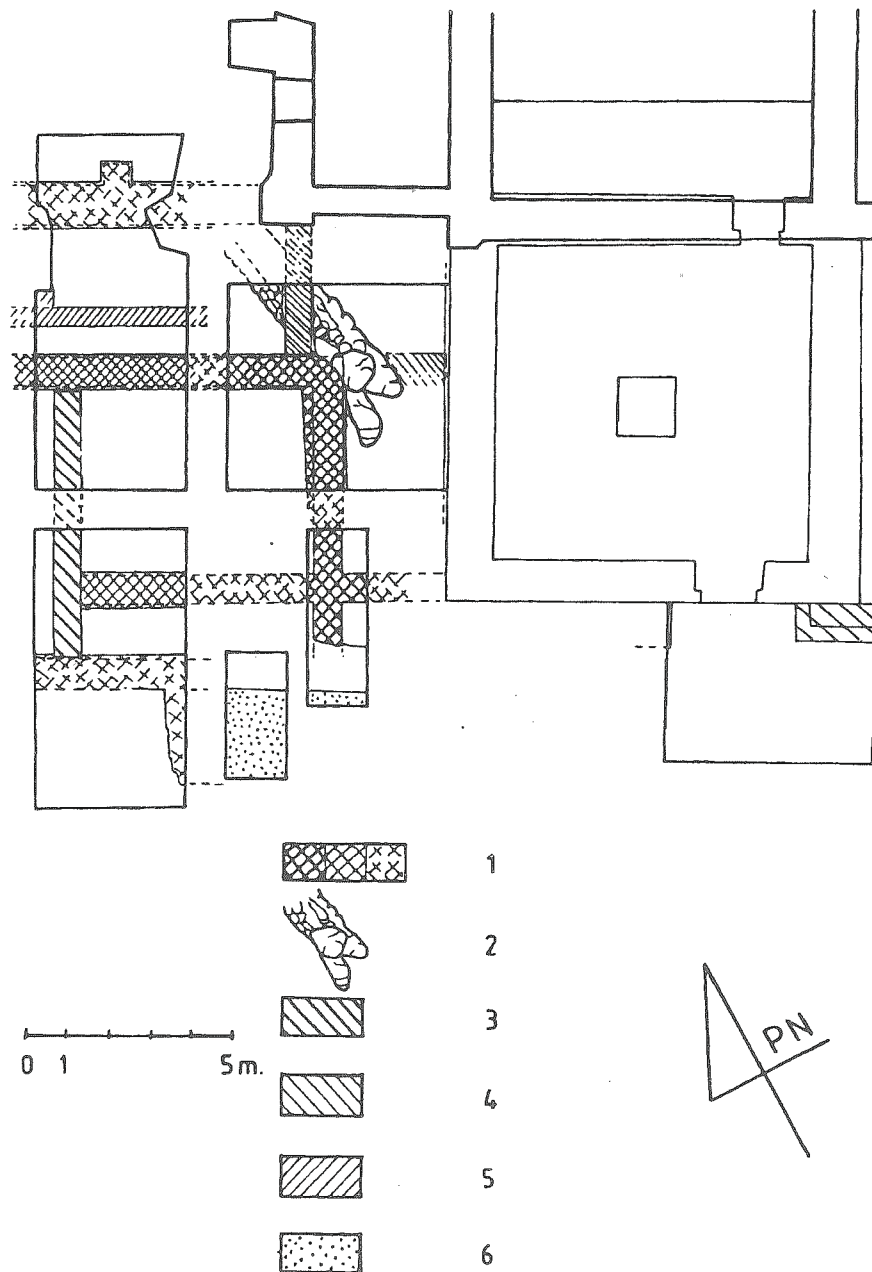
Рис. 13. Ситуативний план постдомініканського монастиря, копія из 1888 г. плана арх. Я. Лясоты из 1874 г., ориг. Архив Епархійной Куріи в Сандомеже

Ryc. 16. Plan odsłoniętych murów i fundamentów, także czytelnych w negatywach; oznaczenia: 1 — mur ceglany, 2 — mur kamienny, 3 — negatyw muru (fundamentu)

Abb. 16. Plan freigelegter Mauer und Fundamenté, sichtbar auch in den Negativen; Bezeichnungen: 1 — Ziegelmauer, 2 — Steinmauer, 3 — Mauernegativ (Fundamentnegativ)

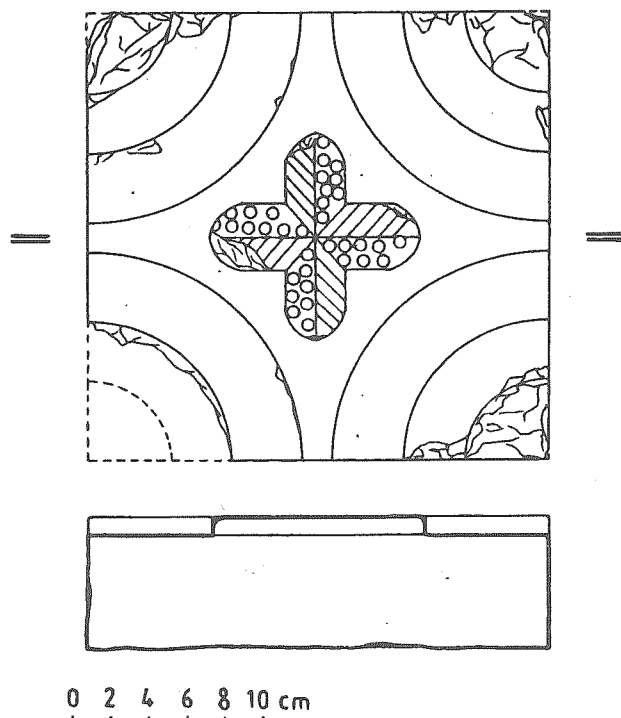
Рис. 16. План обнаруженных стен и фрагментов, также разборчивые в негативах; обозначения: 1 — кирпичная стена, 2 — каменная стена, 3 — негатив стены (фрагмента)

Ryc. 17. Interpretacja odsłoniętych murów w trakcie badań w 1990 roku; oznaczenia: 1 — mur ceglany o wątku wendyjskim (k. XIII w.): mur, fundament (negatyw fundamentu), przebieg hipotetyczny, 2 — kamienno-ceglany kanał odprowadzający wody opadowe z dziedzińca (k. XVI w.), 3 — mur kamienny związany z przebudową klasztoru (2 poł. XVII w.?), 4 — mur ceglany dzielący krużganek (po 1865r), 5 — mur zrujnowanego skrzydła południowego (pocz. XX w.), 6 — nierozpoznany mur o nieregularnej konstrukcji

Abb. 17. Interpretation im Laufe der Untersuchungen in 1990 freigelegter Mauer; Bezeichnungen: 1 — Ziegelmauer vom wendischen Verbandstyp (Ende des 13. Jhs.): Mauer, Fundament (Fundamentnegativ), hypothetischer Verlauf, 2 — Steinzieggelableitungskanal für Niederschlagswasser vom Hof (Ende des 16. Jhs.), 3 — mit dem Umbau des Klosters (2. Hälfte des 17. Jhs?) zusammenhängende Steinmauer, 4 — den Kreuzgang trennende Ziegelmauer (bis zum 1865), 5 — Steinmauer von der Stützfunktion für des zerstörte südliche Flügel (Anfang des 20. Jhs.), 6 — unbestimmte Mauer von irregulärer Konstruktion

Рис. 17. Интерпретация обнаруженных стен в ходе исследований в 1990 г.; обозначения: 1 — кирпичная стена с вендийским сюжетом (конец XIII в.): стена, фрагмент (негатив фундамента), гипотетический ход, 2 — каменно-кирпичный канал отводящий осадочные воды со двора (конец XVI в.), 3 — каменная стена, связанная с перестройкой монастыря (половина XVII в.?), 4 — кирпичная стена, отделяющая внутреннюю галерею (после 1865 г.), 5 — каменная стена опорного типа для разрушенного южного крыла (начало XX в.), 6 — неопознанная стена для нерегулярной конструкции

Ryc. 18. Płytką ceramiczną glazurowaną, zapewne posadzkowa z k. XIII (?) wieku, odnaleziona w warstwach zasypowych w trakcie prac archeologicznych w 1990 roku

Abb. 18. Glasiertes Keramikplättchen, wahrscheinlich Parkettplättchen aus dem Ende des 13. Jhs. (?), in den Füllschichten während archäologischer Untersuchungen 1990 gefunden

Рис. 18. Керамическая глазированная плитка, вероятно паркетная из ок. XIII (?) века, найденная в сыпых слоях археологических работ в 1990 году

południowo-zachodnim widoczna jest korona muru narożnego pomieszczenia wychodzącego poza narys czworoboku nakrytego przynajmniej w części niskim dachem (?). Za nim wznosi się zachodni szczyt skrzydła południowego z widocznym w narożniku uskokiem. Z boku, na tle południowej części długiego skrzydła wschodniego, widoczny jest jeszcze wyrastający protopadłe z połąci dachu skrzydła południowego daszek facjaty (?).

W załączonym do planu Lasoty spisie wymienione są następujące zabudowania: „... 1. Klasztor z cegły murowanej o piętrze gontami kryty (...), 2. Skład czyli spichlerz (...), 3. Stajnia na krowy z chlewikiem dostawiona do składu czyli spichlerza (...), 4. Stajnia na konie naprzeciw poprzedniej na wapno murowana (...), Wozownia do murów korytarza zachodniego przyczepiona z kamienia na wapno (...). Wymienione wyżej budowle stanowią całość z klasztorem...”.

Widoczny na planie wysunięty ryzalitowo dziedziniec w południowo-zachodnim narożniku mógł pełnić wcześniej rolę furty klasztornej. Od południa zamknięty był skośnie biegnącym, grubym murem²⁵.

Po kasacie zakonu zabudowania klasztorne przejął Zarząd Miejski, a kościół stał się filią parafii św. Pawła. Rozdział ten odzwierciedla planu z 1888 roku (ryc. 13)²⁶.

Do roku 1884 w część północną skrzydła wschodniego przeznaczono na mieszkanie księdza.

Po 1865 roku usunięto dach zasłaniający okna kościelne i rozebrano kużganek wzdłuż południowej nawy kościoła i kaplicy św. Jacka, jak dowodzi analiza wspomnianego wyżej planu sytuacyjnego zabudowań. Odnawiono też samą kaplicę św. Jacka, przydając jej nowy szczyt południowy. Po 1888 (?) roku przystąpiono do rozbioru skrzydła południowego i południowej części skrzydła zachodniego. Po pożarze w 1905 roku rozpoczęto remont i restaurację kościoła i klasztoru. Wykonano wówczas serwis fotograficzny dokumentujący stan przed rozpoczęciem prac oraz ich przebieg (ryc. 3, 4, 14)²⁷. Na zdjęciach widoczne są jeszcze mury refektarza w południowej części skrzydła wschodniego i murek kamienny przebiegający wzdłuż południowego boku wirydarza. Pozostałości narożnika południowo-wschodniego są także uwidocznione na planie kościoła i klasztoru z ok. 1920 roku (ryc. 15)²⁸.

Od czasu prac prowadzonych przez Jarosława Wojciechowskiego w latach 1907—09 przy zespole nie podejmowano większych prac budowlano-konserwatorskich.

Przypisy

¹ W. Łuszczkiewicz, *Kościół św. Jakuba w Sandomierzu, zabytek budownictwa ceglanego XIII w.*, „Sprawozdania Komisji Historii Sztuki w Polsce”, t. II, 1881, s. 27—52.

² J. Wojciechowski, *Kościół św. Jakuba w Sandomierzu*, „Przegląd Techniczny”, XLVIII, nr 16, 1910, s. 207—210; ponadto częściowa dokumentacja konserwacji kościoła w kościelnym archiwum.

³ M. in. K. Białoskórska, *Problem relacji polsko-włoskich w XIII w. Zagadnienie mecenatu bpa Iwana Odrowąża i małopolskich opactw cysterskich*, „Sprawozdania z Posiedzeń Komisji PAN”, R. 1963, s. 249—257; Z. Świechowski, *Znaczenie Włoch dla polskiej architektury i rzeźby romańskiej*, „Rocznik Historii Sztuki PAN”, t. V, 1965; J. Gądomski, *Znaki kamieniarskie w Polsce od roku 1100 do połowy XIII wieku*, „Folia Historiae Artium”, t. III, 1966, s. 23—67.

⁴ Z. Gołubiewowa, *Kościół dominikański p. w. św. Jakuba w Sandomierzu w XIII stuleciu i jego dekoracja architektoniczna*, (w:) *Studia nad historią dominikanów w Polsce 1222—1972*, t. II, Warszawa 1975, s. 9—196.

⁵ Ks. S. Makarewicz, *Wypisy źródłowe do dziejów kultury artystycznej dominikanów sandomierskich w XVIII w.*, „Studia Sandomierskie”, t. III, Sandomierz 1982, s. 493—513.

⁶ R. M. Kunkel, *Materiały do historii architektury polskiej w zbiorach Archiwum Generalnego Dominikanów w Rzymie „KA-iU”*, t. XXXV, z. 1—2, 1990, s. 65—71.

⁷ *Zespół poddominikański p. w. św. Jakuba Apostoła w Sandomierzu*, dokumentacja historyczno-architektoniczno-konserwatorska, mps, opr. E. Juszczyk, PP PKZ o/Kielce, Sandomierz 1990.

⁸ J. Żurowski, *Wyniki badań archeologicznych w pobliżu kościoła św. Jakuba w Sandomierzu*, „Sprawozdania PAU”, R. XXXIII, 1928, nr 9, s. 18—19 oraz *Dalsze wyniki badań archeologicznych koło kościoła św. Jakuba w Sandomierzu*, „Sprawozdania PAU”, R. XXXV, 1930, nr 2, s. 7—8.

⁹ A. Gardawski, *Z badań powierzchniowych na terenie miasta Sandomierza*, „WA”, t. XXII, z. 1, 1955, s. 92—96.

¹⁰ J. Gąssowski, *Początki Sandomierza w świetle badań archeologicznych (do XIII w.)*, (w:) *Studia sandomierskie*, Sandomierz 1967, s. 181—241 oraz E. Gąssowska: *Z problematyki badawczej wczesnośredniowiecznego Sandomierza*, mps w archiwum IHKM PAN w Warszawie, 1968

¹¹ E. Gąssowska, *Dokumentacja archeologiczna — krypta pod kaplicą Męczenników*, archiwum PSOZ w Tarnobrzegu, 1968.

¹² L. Sarama, *Sprawozdanie z badań wykopaliskowych przy kościele św. Jakuba*, mps w archiwum kościoła św. Jakuba.

¹³ *Sandomierz — św. Jakub. Wstępne wyniki badań archeologicznych przeprowadzonych w 1970 r.*, opr. T. Dębowski, M. Myszkowski, mps w PA — K PP PKZ o/Kraków.

¹⁴ *Sandomierz, kościół św. Jakuba. Wstępne sprawozdanie z badań ratowniczych prowadzonych przy kościele św. Jakuba i dawnym klasztorze dominikanów w Sandomierzu*, mps, opr. M. Florek, BBiDZ Tarnobrzeg, 1983.

¹⁵ *Sandomierz. Wstępne sprawozdanie z badań archeologiczno-architektonicznych przy kościele św. Jakuba w Sandomierzu i dawnym klasztorze dominikanów*, opr. M. Florek, L. Polanowski, J. Zub, mps BBiDZ Tarnobrzeg, 1990.

¹⁶ Datowanie na podstawie — Z. Gołubiewowa op. cit. s. 86 oraz E. Juszczak op. cit. s. 63.

¹⁷ Pełna dokumentacja w sprawozdaniu z badań z 1983 roku, mps w archiwum PSOZ w Tarnobrzegu.

¹⁸ Pełniejsza dokumentacja nieukończonych prac w sprawozdaniu z badań w 1990 roku, mps w archiwum PSOZ w Tarnobrzegu.

¹⁹ Por. wnioski sprawozdania z badań archeologicznych — T. Dębowski, M. Myszkowski op. cit. s. 15.

²⁰ G. Braun, S. Hogenberg, *Civitates orbis terrarum*, VI, Köln 1617.

²¹ R. M. Kundel op. cit. s. 70.

²² Sytuacyjny plan m. Sandomierza z projektem onego upiększenia, 1820, oryg. Archiwum Kapitulne w Sandomierzu.

²³ (K. Stronczyński), *Opisy zabytków starożytności w gubernii Radomskiej przez Delegację wysłaną z polecenia Rady administracyjnej Królestwa w latach 1844—1846 zebrane...*, 1850, rkps w Gabinecie Rycin BUW, atlas I, t. II, tabl. 47, rys. T. Chrzęński.

²⁴ Plan poddominikańskiego klasztoru w m. Sandomierzu, Sandomierz 14/26 września 1865, wyk. sand. obw. architekt Lasota, oryg. AP Radom RGR 4265.

²⁵ Por. E. Juszczak op. cit., s. 77.

²⁶ Sytuacyjny plan poddominikańskiego klasztoru w m. Sandomierzu..., kopia wykonana przez mierniczego ziemskiego w 1888 roku planu Lasoty z 1874 roku, oryg. Akta kościoła św. Jakuba w Sandomierzu.

²⁷ Fotografie w zbiorach Instytutu Sztuki PAN w Warszawie.

²⁸ Oryginał w zbiorach Instytutu Sztuki PAN w Warszawie.

Leszek Palanowski
Jerzy Zub

Architektur des Dominikanerklosters in Sandomierz im Lichte der neuesten geschichtlichen und archaologischen Untersuchungen

Zusammenfassung

In den achtzig Jahren wurde eine Reihe von Forschungen, hauptsächlich archäologisch-architektonischen unternommen, im Zusammenhang mit gegenwärtigen und künftigen Bau-Konservierungsarbeiten der erhaltenen Elemente des Dominikanerklosters in Sandomierz.

Die im Jahre 1983 und 1990 im südöstlichen Teil des ehemaligen Viereck des Klosters durchgeführten Forschungen bestätigten es, daß es bereits im 13. Jh. das südliche Flügel des Klosters funktionierte. Es wurden Relikte einer der inneren Ecken, sowie Negativspuren der abgetragenen Elemente freigelegt.

Лешек Поляновский
Ежи Зуб

Архитектура монастыря сандомерских доминиканов в свете новейших исторических и археологических исследований

Резюме

В 80-е годы предпринято ряд исследовательских работ, главным образом археолого-архитектурных в связи с проводимыми и планируемыми строительно-консерваторскими работами сохранившихся элементов доминиканского ансамбля в Сандомерже.

Проводимые в 1983 и 1990 годах исследования в юго-восточной части бывшего монастырского четырёхугольника доказали функционирование уже в XIII веке южного монастырского крыла. Были обнаружены реликты одного из внутренних наугольников, а также негативные следы снесённых фундаментов. В сыпье

попались несколько керамических фигурок и декоративных плиток. Кроме стен с вендической вязью идентифицировано ряд фундаментных стен, связанных с позднейшими, по всей вероятности, XVII-вековыми преобразованиями монастыря.

Знания на тему целостных последоминиканских построек обогатили в значительной мере, найденные в Государственном Архиве в Радоме, планы основания, сделанные в связи с ликвидацией сандомерского конвента в 1865 г. Строителем Строителем Сандомерского Повята, Яном Лясотой, позднее многократно актуализированные.

Das Wissen über den gesamten Komplex Postdominikanergebäuden wurde durch die im Staatsarchiv in Radom gefundene Pläne der Anlage, welche in Anknüpfung an die Aufhebung des Konvents in Sandomierz im Jahre 1865 von Jan Lasota vorbereitet und päter vielmals aktualisiert wurden.